

# Cuprins

<i>Nota autoarei</i> .....	11
Introducere .....	13
Prima scrisoare: Rushdie, Platon, Bradbury .....	23
A doua scrisoare: Hurston, Morrison .....	61
A treia scrisoare: Grossman, Ackerman, Khoury .....	93
A patra scrisoare: Atwood .....	135
A cincea scrisoare: Baldwin, Coates .....	171
Concluzie .....	217
<i>Mulțumiri</i> .....	219
<i>Apendice. Scrisoarea tatălui meu către Lyndon B. Johnson</i> ....	223
<i>Referințe bibliografice</i> .....	235

# AZAR NAFISI

# CITEȘTE PERICULOS

**Puterea subversivă a literaturii  
în vremuri tulburi**

Traducere din limba engleză  
de Adina Avramescu

POLIROM  
2022

Baba Jan, mai că te aud spunând: „Dar faptele ficționale din romanul lui Grossman sunt la fel de importante ca și faptele reale”. Și ai avea dreptate, pentru că în ficțiune, ca și în realitate, trebuie să cunoaștem „faptele” – în primul caz, prin intermediul imaginației noastre – pentru a le înțelege:

Ora este o psihoterapeută israeliană în vârstă de peste cincizeci de ani al cărei fiu, Ofer, s-a oferit voluntar pentru o operațiune militară, chiar dacă tocmai își încheiase serviciul militar. În acest scop, el anulează excursia cu cortul în Galileea pe care o plănuiase împreună cu mama sa. Într-un moment de disperare, Ora îl obligă pe Avram, prietenul și fostul ei iubit, tatăl biologic al lui Ofer, să meargă în drumeție cu ea prin țară. Avram luptase ca soldat în războiul de Yom Kipur din 1973 și fusese capturat și torturat de egipteni, o experiență îngrozitoare care l-a făcut să ducă o viață retrasă și să se despartă de tot ce iubise și-l făcuse înainte fericit.

Ora, Avram și de-acum înstrăinatul ei soț, Ilan, fuseseră prieteni apropiați încă din adolescență, consolidându-și pentru prima oară relația lor în perioada petrecută la secția de boli infecțioase a unui spital din Tel Aviv, în timpul Războiului de Șase Zile din 1967. În prezent, Ora, îngrijorată că fiul ei ar putea să nu supraviețuiască, se agață de credința că atât timp cât ea nu va fi acasă atunci când ar putea veni ofițerii însărcinați cu înștiințarea rudelor militarilor căzuți la datorie, Ofer va rămâne în viață. Ora este *O femeie care fuge de veștile proaste*, așa cum indică traducerea literală a titlului ebraic al cărții. Și, în această fugă, ea folosește puterea magică a poveștilor pentru a-și ține fiul în viață.

Într-un pasaj, Grossman menționează ca din întâmplare numele Șeherezadei din faimoasele *O mie și una de nopți*, ceea ce este, în mod cert, mai mult decât o coincidență. După

cum a mărturisit el însuși, după moartea lui Uri, a reinceput să scrie *Până la capătul pământului* ca „o modalitate de a lupta împotriva gravității suferinței... [și] o modalitate de a alege viața”. Și asta face, de fapt, și Șeherezada în *O mie și una de nopți*. Regele Șahriar, infuriat de infidelitatea reginei, poruncește să fie executată. Ajungând să creadă că toate femeile sunt infidele, el se căsătorește cu câte o fecioară în fiecare noapte, doar pentru a o ucide a doua zi la răsăritul soarelui, înainte ca ea să aibă vreo șansă să-l înșele. Șeherezada, ultima lui soție, îl farmecă noapte după noapte cu povești tulburătoare care-i stârnesc curiozitatea și afecțiunea. În cele din urmă, ea nu numai că-l vindecă pe rege, dar își salvează totodată și propria viață.

*Până la capătul pământului*, asemenea basmului Șeherezadei, este un roman alcătuit din numeroase povești spuse în scopul supraviețuirii și, eventual, pentru a slăbi strânsoarea letală a unei forțe externe. Aproape că putem diviza romanul în poveștile pe care Ora i le spune lui Avram pe parcursul îndelungatei lor drumeții prin Galileea: Povestea lui Ofer, Povestea lui Adam, Povestea fântânii, Povestea patului, Povestea lui Ilan. Și, la fel ca în *O mie și una de nopți*, avem de-a face cu o narațiune-cadru, care începe cu întâlnirea a trei adolescenți, Avram, Ora și Ilan, între care înflorește o iubire profundă și o legătură unică.

DRAGĂ BABA, AM NOUTĂȚI pentru tine, doar că în zilele noastre foarte puține vești sunt și vești bune. Suntem năpăstuiți de un coronavirus care a apărut la Wuhan, în China, și a condus la o pandemie globală. În ianuarie 2020 au fost raportate primele cazuri și de atunci acest virus letal s-a răspândit în întreaga lume. La început, a părut a fi doar o știre venită de undeva de departe – era îngrozitoare, dar nu o

simțisem încă; mă preocupa, fără a fi însă ceva real. Am simțit prezența ei într-o manieră concretă la întoarcerea dintr-o călătorie pe care am făcut-o în februarie 2020 în Kuweit și Bahrain pentru a ține o conferință. În timp ce mă pregăteam să mă îmbarc în avionul către Statele Unite, pe aeroportul din Bahrain am observat o mulțime de oameni purtând măști medicale – un semn că ceva nu era în regulă. La două săptămâni de la întoarcerea mea, la începutul lui martie, au fost identificate primele cazuri de infecție cu coronavirus în Washington, D.C.

Acum avem un vocabular nou pentru a descrie noua noastră realitate: *lockdown* înseamnă că stăm acasă și nu ieșim decât dacă avem nevoie de lucruri de primă necesitate, cum sunt alimentele. *Distanțare socială* înseamnă să stai la doi metri de ceilalți, pentru că virusul se transmite în principal prin inhalare și ingestie. Și mai înseamnă că nu ne putem vedea copiii sau prietenii decât prin intermediul realității virtuale. Acum, după doar trei săptămâni de lockdown, încă nu-mi pot da seama ce înseamnă toate acestea pentru noi, pentru țară și pentru întreaga lume.

BABA JAN, MĂ VOI REFERI la Ora și la încercarea ei disperată de a-l ține pe Ofer în viață. Momentele de violență extremă necesită momente de compasiune extremă. Ora se slujește de iubire, de povești și de gândirea magică pentru a ține departe răul și pericolul. Se întâmplă uneori ca o carte, așa cum e și *Până la capătul pământului*, să mi se lipească de suflet și să nu mă mai plece de acolo. Chiar și atunci când nu o citeam, o purtam cu mine. O duceam din dormitor în sufragerie, ținând-o pe măsuta de lângă mine în timp ce priveam la televizor. Am avut-o cu mine când m-am dus la doctor, în metrou și în cafenele. Simplul fapt de a o purta în rucsac îmi

dădea un sentiment de securitate, de apărare. Lectura ei mă ducea cu gândul la clipele de stres pe care le trăisem în Republica Islamică Iran când purtam cu mine alte cărți asemenea unor talismane: *Opiniile unui clown* de Heinrich Böll, romanul *La răscruce de vânturi* al lui Emily Brontë, *Un veac de singurătate* al lui Gabriel García Márquez sau *În căutarea timpului pierdut* de Marcel Proust.

TOȚI CEI CARE AU AUZIT DE GROSSMAN știu că el a cerut public retragerea armatelor guvernului israelian din teritoriile palestiniene. Un lucru miraculos este că, deși sunt reflectate în romanul său, aceste sentimente nu stau la baza narațiunii. Ele sunt țesute în materialul povestirii într-o manieră care evocă politica și totodată o transcende. Există o frumusețe precară și dureroasă în *Până la capătul pământului*; în raport cu cruzimea și violența realităților sociale și politice, această frumusețe devine un act de revoltă. Respingând jargonul ideologic al politicienilor și sfidând profunda diviziune politică, socială și culturală care a fost impusă populației acestui teritoriu, Grossman creează un spațiu universal și stabilește un set de valori comune care permit deopotrivă israelienilor și palestinienilor să trăiască în acord cu umanitatea lor împărțită și dorința lor pentru o viață demnă și decentă. După cum afirmă Robert Alter, un critic literar american, în frumoasa lui recenzie la *Până la capătul pământului*, Ora nu percepe lumea ca sionistă sau ca anti-sionistă, ci o vede ca o mamă. Și ca mamă, când primul ei fiu, Adam, se întoarce din război, ea știe instinctiv că toți cei care merg la război nu se întorc niciodată la fel –, că sinele lor anterior este pierdut pentru totdeauna.

Războiul și conflictul își iau birul de la toți. Baba Jan, te-ai gândit vreodată cum să vorbești cu un copil care tocmai a

descoperit înțelesul cuvântului *dușman*? Ce se întâmplă în sufletul unui copil de șase ani care află că există oameni care îi sunt complet străini și, cu toate acestea, vor să-l distrugă? La un moment dat, Ora își aduce aminte că Ofer, pe când avea șase ani, a întrebat-o într-o zi când părea a fi într-o stare de panică: „Mami, cine este împotriva noastră?”. Și a adăugat: „Cine din lumea asta ne urăște?”. Ofer este copleșit de teamă la gândul că Israelul are mulți dușmani străini. Pentru a-și liniști fiul, Ora îl îmbracă și îl duce la cartierul Trupelor Blindate ale Israelului ca să-i arate tancurile, asigurându-l că sunt mult mai multe acolo de unde acestea au venit. Este o ironie, desigur, deoarece Ora urăște războiul.

Dragă Baba, te gândești probabil că răspunsul la întrebarea lui Ofer este simplu: arabii, în special palestinienii, sunt dușmanul. Ei sunt cei cu care israelienii poartă război, cei care plasează bombe în autobuze, în restaurante și în alte spații publice din Israel. Dar lucrurile sunt mai complicate deoarece atunci când abandonăm limbajul generalizat și șablonard al politicienilor și războaiele lor, descoperim că există numeroase și diverse tipuri de persoane catalogate sub acest singur cuvânt – *dușman*. Știu exact la ce se referă Grossman când spune că „într-o zonă de dezastru, desigur, sau într-un război prelungit, tendința părților beligerante este de a minimiza și a nega aspectul uman al inamicului, de a-l reduce la un stereotip sau o colecție de prejudecăți”. Baba jan, acum trăiesc într-o societate democratică și știu că până și într-o democrație care nu e în război cu o putere străină și care nu conviețuiește în teritorii ocupate, mentalitatea tiranică poate să inventeze dușmani și să „reducă” oamenii „la un stereotip sau la o colecție de prejudecăți”.

În *Până la capătul pământului*, călăii egipteni ai lui Avram îl bat și îl torturează, îl înfometează și nu-i dau nici măcar

apă să bea, îi scot unghiile de la picioare și mâini și, așa cum descrie Grossman, „l-au agățat cu mâinile legate de tavan și l-au lovit la tălpi cu bastoane de cauciuc... i-au legat fire cu electroșocuri de testicule, de sfârcuri și de limbă... și l-au violat”<sup>1</sup>. Tortura este înfiorătoare și totuși Avram reușește multă vreme în perioada cât a fost torturat să se agațe de o speranță venită sub forma unui mic gest de bunăvoință făcut de un gardian, a ciripitului unei păsări și, mai presus de toate, a unei scrieri la care lucrează. Dar, în cele din urmă, rezistența îi este înfrântă atunci când trece prin experiența cu adevărat terifiantă de a fi îngropat de viu în vreme ce un ofițer egiptean fotografiază scena. Avram, scrie Grossman, „nu a mai vrut să trăiască într-o lume în care se putea întâmpla așa ceva, în care un om fotografia cum un alt om era îngropat de viu, așa încât... a renunțat la viață și a murit”<sup>2</sup>. Într-un final, este eliberat și se întoarce acasă, dar e atât de șocat psihic, încât nu simte niciun fel de furie față de călăii săi. El nu moare fizic, dar nu mai resimte nicio dragoste de viață și, totodată, își abandonează scrisul. Baba, nu-mi pot scoate din minte pasajul care descrie înmormântarea lui Avram. Îl citesc din când în când, întrebându-mă ce trebuie să fi trăit Grossman de a putut produce acele rânduri.

Cred că e nevoie de multă generozitate și înțelegere, dar și de discernământ, pentru a admite că, în ciuda unei astfel de barbarii, poporul egiptean în întregul său nu poate fi echivalat cu asemenea torturi, la fel cum nici Iranul nu poate fi echivalat cu crimele comise de regimul islamic sau America cu masacrul din Mỹ Lai, din Vietnam, sau cu torturile de la

---

1. David Grossman, *Până la capătul pământului*, ed. cit., p. 142.

2. *Ibidem*.